

Verzetsliteratuur en nationale identiteit, 1806-1813

LOTTE JENSEN

Het Vaderland bestaat, wat lot ons zij beschoren!
Nog heft het zijn gelaat, en zonder blos, omhoog.
Zoo lang zijn schoone spraak voor 't oor niet gaat verloren;
Zoo lang wij nog haar' klank en volle taalkracht hooren;
Zoo lang blinkt Holland aan der volken Hemelboog!

En schoon wij 't aan dien trans met naauwlijks merkbare stralen,
Verknocht aan 't Starrenbeeld, waar 's werelds oog op staart,
Gelijk een nietig stip onzeker om zien dwalen; –
't Zal voor 't gewapende oog in stillen luister pralen,
Zoo lang 't inwendig vuur, zijn taal slechts blijft bewaard (Kinker 1819-1821, dl. 2, 15).¹

Aldus begint Johannes Kinker zijn 'Stille bemoediging' uit 1810. Het land is zojuist ingelijfd bij het Franse keizerrijk en bestaat formeel gesproken niet meer. Kinkers openingsverzen zijn niet mis te verstaan: het vaderland bestaat wel degelijk, welk lot het nu ook ondergaat. En het zal voortbestaan, zo lang de eigen taal gesproken wordt. De taal vormt immers het kloppende hart van de natie: het bindt de inwoners samen.

Kinker is niet de enige schrijver die tijdens de inlijving het bestaansrecht van de eigen natie claimt. Ook anderen springen in de bres voor het noodlijdende vaderland. Binnen de marges van de censuur publiceren ze gedichten, toneelstukken en romans, waarin ze gestalte geven aan hun vaderlandslievende gevoelens. Het is een aardige paradox: op het moment dat het vaderland formeel ophoudt te bestaan, leeft het als nooit te voren in de beleavingswereld van schrijvers. Ze proberen het wezen van de eigen natie te vangen door te wijzen op de onderscheidende kenmerken van haar cultuur en inwoners. Ze grijpen terug op het roemrijke verleden en doen rooskleurige toekomstvoorspellingen om zin te geven aan het vacuüm waarin ze zich op dat moment bevinden. Dankzij de existentiële crisis neemt het nationale identiteitsbesef een hoge vlucht.

De gangbare opvatting onder historici is lange tijd geweest dat de Nederlanders het Franse gezag, zowel tijdens het koningschap van Lodewijk Napoleon (1806-

¹ Een heruitgave van dit gedicht met commentaar verscheen in *De verlichte Muzen. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker* (Vis 1982, 222-225).

1810) als de Inlijving (1810-1813), gewillig over zich lieten komen. Beeldbepalend waren de *Gedenkstukken* (1905-1922) van H.T. Colenbrander, die zich richtte op de archieven van diplomatieke instellingen en centrale overheidsinstellingen. Volgens Colenbrander roerde het volk zich nauwelijks.² In de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* domineert eveneens het idee dat er weinig verzet was: 'Als we over mensen lezen, die zich tegen het Franse bewind verzet hebben, dan treffen ons meteen twee dingen: hun geringe aantal en het weinig principiële karakter van hun tegenstand' (Haak 1980, 133). De historicus Johan Joor heeft dat beeld recentelijk bijgesteld door ook lokale politiearchieven in het onderzoek te betrekken (Joor 2000). Daaruit bleek dat het verzet onder de bevolking tegen de Napoleontische regimes veel omvangrijker en gevarieerder was dan tot dan toe was aangenomen. Joor maakt daarbij een onderscheid tussen drie protestvormen: onrust, opruiing en onwilligheid. Onder onrust verstaat hij 'alle activiteiten van de bevolking, die door de overheid als daadwerkelijke of potentiële verstoringen van de openbare orde en aantastingen van de publieke veiligheid zijn gesignaleerd en/of bestreden'. Opruiing definieert hij als 'openbare uitingen van ongenoegen over de overheid, overheidsbesluiten en overheidspersonen, waarin een oproep tot verzetpleging heeft besloten gelegen'. En onwilligheid omschrijft hij als 'de onttrekking van de bevolking aan de door de overheid opgelegde verplichtingen' (Joor 2000, 43). Veruit de meeste aandacht besteedt Joor aan vormen van 'onrust', omdat deze het beste gedocumenteerd zijn in de archieven.

De literatuur valt buiten het bestek van zijn onderzoek, maar kan zijn these in belangrijke mate ondersteunen.³ Ook via de weg van de literatuur werd namelijk verzet gepleegd: in gedichten, toneelstukken en verhalen werd, al dan niet op verholde wijze, volop kritiek geuit op het Franse regime. Burgers werden bovendien herhaaldelijk aangespoord zich tegen de Franse dominantie te verzetten. Dit type verzetsliteratuur laat zich dan ook het beste classificeren als 'opruierend', omdat publiekelijk stelling werd genomen tegen het heersende regime.⁴

Lange tijd is de vroegnegentiende-eeuwse verzetsliteratuur in de literatuurgeschiedenis stiefmoederlijk behandeld. Sinds het afbrandende oordeel van een criticus als Busken Huet (1826-1886) werd dit type literatuur naar het zijtoneel gemanoeuvreerd: vanuit esthetisch oogpunt had het geen enkele waarde.⁵ Alleen in tijden van herdenking en oorlog was men geneigd de blik op deze herkenbare vorm van literatuur te richten, zoals in de bloemlezing van J. Koopmans over 'Vrijheids-literatuur' (1913) en de studie van C.G.N. de Vooys (1945).⁶ De belangstelling is de laatste twee decennia herleefd, doordat kwesties als natievorming en

2 Zie over Colenbranders opvattingen: Joor 2000, 39.

3 Joor wijst zijdelings op het belang van het literaire verzet en besteedt enige aandacht aan politiek-polemische paskwilen en pamfletten. Zie Joor 2000, 412-415, 423 en 451-458.

4 De term 'verzetsliteratuur' wordt doorgaans gebruikt voor literatuur die verscheen tijdens de Tweede Wereldoorlog en die tegen de Duitse bezetter gericht was. In bredere zin valt volgens *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* onder verzetsliteratuur 'alle geëngageerde literatuur die tegen enig regime gericht is'.

5 Zie bijvoorbeeld Busken Huets oordelen over Helmers in zijn *Litterarische Fantasiën en kritieken* (Busken Huet z.j., dl. 14, 66-69 en dl. 24, 28).

6 Informatief zijn voorts Te Winkel 1925, dl. 6, 336-367; Haantjes 1946, 33-43 en Haantjes 1948, 275-293.

nationale identiteit hoog op de agenda van letterkundigen en historici zijn komen te staan en andere paradigma's de literatuurgeschiedschrijving bepalen (zie bijvoorbeeld Van Sas 1989, 486-489 en Van den Berg 1999, 309-341). Zo is er in het deel over de negentiende eeuw van de nieuwste Nederlandse literatuurgeschiedenis, *Alles is taal geworden* (2009), dankzij het functionalistische uitgangspunt, hernieuwde aandacht voor verzetsliteratuur. Van den Berg en Couttenier richten zich daarbij vooral op de poëzie (Van den Berg en Couttenier 2009, 65-74). Het loont de moeite ook andere genres, zoals het toneel en de roman, in het onderzoek te betrekken, want ook daarin zijn geluiden van verzet tegen de Franse gezaghebbers te vinden.

In deze bijdrage wil ik het terrein van de verzetsliteratuur uit de jaren 1806-1813 nader verkennen en een drietal, elkaar deels overlappende, thema's er uit lichten, die nadere bestudering behoeven. Het eerste thema betreft auteurs en hun oeuvres: een rondgang langs de destijds productieve auteurs brengt al snel enkele namen aan het licht van vergeten schrijvers die een indrukwekkende bijdrage aan de verzetsliteratuur leverden. Het tweede thema is dat van het toneel: in tal van stukken werd door middel van de thematiek en andere toespelingen gerefereerd aan de actualiteit en verzet gepleegd tegen de Franse overheersing. Het derde en laatste thema betreft het vraagstuk van de nationale identiteit: hoe spelen kwesties als vaderlandsliefde, natiebeseft en nationaal gevoel een rol in verzetsteksten? Voordat ik inga op de drie genoemde thema's, is het echter nodig enkele algemene opmerkingen te maken over de periode-afbakening en de werking van de censuur in de jaren 1806-1813.

CESUUR EN CENSUUR

Het is van belang om te bedenken dat het jaartal 1806 vooral een politieke cesuur vormt, geen strikt inhoudelijke. Met de benoeming van Lodewijk Napoleon op 5 juni 1806 door keizer Napoleon tot koning van Holland werd de Nederlandse staat een monarchie onder Frans gezag. Er vonden tal van ingrijpende wijzigingen plaats, waaronder centralisatie van het binnenlandse bestuur. Tegelijkertijd was er ook sprake van een continuering van eerder ingezette veranderingen: sinds de revolutie van 1795 hadden er dusdanig veel staatsrechtelijke vernieuwingen plaatsgevonden, onder meer vastgelegd in de grondwetsherzieningen van 1801 en 1805, dat de overgang naar een monarchie in 1806 eerder geleidelijk dan schoksgewijs verliep (Aerts 2004, 43-60; Joor 2000, 49-50).

Iets soortgelijks geldt voor de verzetsliteratuur. Er was niet alleen sprake van een breuk met de voorgaande periode, maar ook van continuïteit: anti-Franse geluiden waren immers al veel eerder te horen. In zijn vroegste gedichten keert Jan Fredrik Helmers zich bijvoorbeeld al tegen de toenemende invloed van de Fransen in Europa. In 'De geest des kwaads' uit 1793 waarschuwt hij voor het monster 'met drie afgrijpsbre koppen', dat het volk verblindt 'met toverzang en poppen' (Helmers 1844, 207-209). Het Bataafse revolutiejaar 1795 beschouwt hij als het absolute

dieptepunt van de vaderlandse geschiedenis: het land werd toen ten grave gedragen, aldus diens 'Lijkzang op het graf van Nederland, 1795':

Zoo zullen thans mijn tranen vloeijen.
'k Wil Neêrlands graf daar meê besproeijen.
'k Vloek vrijheids rijkvergulde boeijen,
Het juk dat Neêrlands hals omklemmt.
Jal Vaderland, gij zijt verloren;
Gij zult naar Volkstribuinen hooren;
Maar zuiver is mijn hart, wat lot u zij beschoren,
'k Heb nooit in uwen val gestemd (Helmers 1844, dl.1, 207-209).

Het vaderland was, aldus Helmers, definitief ten onder gegaan. Helmers was niet de enige die een dergelijke pessimistische boodschap verkondigde. In het zeer kritische tijdschrift *De Tooneelmatige Roskam* (1799) werd het algehele ongenoegen over de staatkundige invloeden van de Fransen kernachtig samengevat in de uitspraak: 'sedert de komst van de Fransche broederen houdt Holland op Holland te zyn' ([Witsen Geysbeek] 1799, 2).⁷ Kortom: het verzet tegen de Fransen is al eerder hoorbaar in de literatuur. Vanaf juni 1806 krijgt dit evenwel een extra dimensie vanwege de komst van de Franse monarch.

Waar het gaat om anti-Franse geluiden is er dus eerder sprake van een vloeiend continuum dan een duidelijke breuk met de voorgaande jaren. Voor de toepassing van censuur ligt dat anders: daar zijn wel enkele duidelijke breukmomenten aan te wijzen, namelijk medio 1806 en begin 1811. Tijdens het bewind van Lodewijk Napoleon is er nog geen sprake van strenge censuur, maar de eerste stappen in de richting van een systematische overheidscontrole werden wel gezet. In een verordening van 24 juni 1806 werden alle uitgevers verplicht om van alle gedrukte werken een exemplaar naar de directie van justitie en politie te sturen. In de praktijk veranderde er echter weinig; uitgevers laptten de regels aan hun laars, deels uit onwennigheid. Aan dit verzuim kwam echter een einde door het Koninklijke Besluit van 1809. Van alle voorgenomen drukwerk moesten uitgevers voortaan een exemplaar insturen naar het bureau van politie en justitie, op straffe van hoge boetes. Vanaf 1 januari 1811 werd het decreet van 5 februari 1810 van kracht verklaard waarmee Napoleon de drukpers in Frankrijk had gereglementeerd. Teksten moesten nu vooraf gekeurd worden door speciaal daartoe aangestelde 'censeurs'; de meeste kwamen niet ongeschonden uit de bureaucratische molen.⁸ Een ander geeft wel aan dat de Franse gezaghebbers de macht van het woord bepaald niet onderschatten: het vrije woord moest beteugeld worden om het Franse regime stevig in het zadel te houden.

⁷ Zie over dit tijdschrift: Jensen 2011 [te verschijnen].

⁸ Over de Franse censuurwetten: Welschinger 1887 en Coffin 1917, 288-308. Voor de Nederlandse toepassing: Kruseman 1889, 31-54; Roche 1923.

BEKENDE EN ONBEKENDE VERZETSAUTEURS

Wie het veld van de verzetsliteratuur overziet, kan niet om de namen van drie auteurs heen: Helmers, Cornelis Loots en Hendrik Tollens. Zij gelden als de voornaamste representanten van de schrijvers die hun stem verhieven tegen het Franse gezag (Van Sas 2004, 87-91). Helmers dankt deze reputatie vooral aan *De Hollandsche natie* (1812), maar hij heeft ook andere anti-Franse werken op zijn naam staan. Berucht was bijvoorbeeld een fragment uit een onuitgegeven treurspel dat hij op 3 mei 1806 in het tijdschrift *De ster* publiceerde en dat handelt over de verwoesting van Corinthe door de Romeinen in 146 v. Chr.⁹ De parallel met de eigen tijd werd door de toenmalige lezers snel gelegd: er circuleerden afschriften waarin de Griekse namen door Nederlandse waren vervangen. Vooral de openingsverzen, die in de mond waren gelegd van een Griekse bevelhebber, maakten veel indruk:

Het vonnis is gevelde, ja Grieken, gy wordt slaven!
Leert nu, gekromd in 't juk, naar 's vreemdlings wenken draven:
Uw vrijheid is vernield, der vadren roem vermoord (De ster, 3 mei 1806, 189).¹⁰

Even verderop voorspelt Helmers dat de wraak van de Grieken zoet zal zijn: 'Eens komt het uur der wraak tot straf der rustverstoorders; / Gestrenge Nemesis rechtgeens uw vrijheids-moorders' (De ster, 3 mei 1806, 189).

Helmers' zwager, Cornelis Loots, maakte onder meer furore met *De Hollandsche taal*. Dit gedicht, waarin hij de moedertaal als het kernelement van de vaderlandse identiteit aanduidde, droeg hij eind 1810 in verschillende letterkundige genootschappen voor.¹¹ Evenals Kinker beschouwde Loots de taal als het kloppende hart van de natie: wie zijn moedertaal in ere hield, bewaakte ook het heil van de natie. 'Vreemd' en 'eigen' werden door Loots zorgvuldig van elkaar afgegrensd. Nederlanders konden gerust 'kleinooden' van andere naties aan hun kroon hechten, maar vreemdelingen moesten het niet wagen om andersmans taalvruchten te willen incorporeren: 'Maar waag, plant in uw' zandige aarde, / een vrucht der taal bij ons gebouwd, / En straks versterft en glans en waarde, / En de eik wordt kruipend kreupelhout' (Loots 1814, 22). De eik – een veelvuldig voorkomend motief bij verzetsdichters – symboliseerde als typisch Bataafs/Germaanse boom de kracht en onsterfelijkheid van de natie.¹²

Tollens' roem als verzetsdichter is vooral gebaseerd op zijn vaderlandse romances. Helden en heldinnen als Kenau Hasselaar, prins Maurits, Jan van Schaffelaar en Albrecht Beylinc werden daarin op een voetstuk geplaatst. Daarnaast schreef Tollens een poëticaal manifest, gericht aan Cornelis Loots, waarin hij de Nederlandse dichters opriep zich van het Franse juk te ontdoen. Het bevatte menige

⁹ Over *De Ster* als verzetsperiodiek: Leemans 2006, 263-281.

¹⁰ Zie over dit fragment ook Van Hattum 1996, 89-90.

¹¹ Dit werk werd uitgesproken in verschillende letterkundige genootschappen en maatschappijen in november en december 1810 en gepubliceerd in 1814.

¹² We komen de eik bijvoorbeeld ook tegen in *De Hollandsche natie* van Helmers (2009, 97-103) en in het toneelstuk *Kenau Hasselaar* van Adriaan Loosjes (1808, 69-70).

sneer in de richting van de Franse censuur.¹³ Het zou overigens geen kwaad kunnen zijn oeuvre vanuit het perspectief van de verzetsliteratuur te herlezen en, waar nodig, te herinterpreteren. Zo is zijn bekende gedicht 'Op den eersten tand van mijn jongste zoontje' altijd beschouwd als de ultieme manifestatie van de huise-lijkheidspoëzie, maar het zou ook heel goed als een verzetsgedicht gelezen kunnen worden (Jensen 2009, 74-85).

Uit het werk van deze drie dichters worden direct de twee belangrijkste thema's in de verzetsliteratuur zichtbaar: de taal en de geschiedenis. Beide vormden een bindmiddel van de natie. De beschrijving van een gedeeld, roemrijk verleden verhoogde het vaderlandse bewustzijn en daarmee het gevoel van onderlinge verbondenheid. Zowel Helmers, Loots als Tollens hadden daarbij een voorkeur voor de periode van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), het tijdperk waarin de Nederlanders bij uitstek hadden laten zien dat zij over veerkracht en vechtlust beschikten. Exemplarisch zijn de volgende verzen uit Tollens' romance uit 1813 over de herovering van Breda in 1590, een bijzonder knap 'waagstuk' uit 's lands historie-blaan'. De nadruk ligt op de bevrijding van de Nederlanders van 'vreemde dwang':

Wij heffen van die wonderdaan,
Met onverbasterd bloed –
Wij van 't Bredasche turfschip aan
En van prins Maurits moed.

Die moed viel Spanje zwaar en bang
En deed haar trotschheid zeer,
En smeedt het wigt van vreemden dwang
Van onze schouders neêr (Tollens 1822, dl.2, 31).

Prins Maurits was een van de vele helden die het eigentijdse publiek ten voorbeeld werden gesteld. Het ging daarbij vooral om de mogelijkheid hun gedrag op het heden te betrekken, niet om een juiste weergave van de historische feiten.¹⁴

Behalve dit drietal tekenden ook tal van andere, minder bekende schrijvers protest aan tegen het Franse regime, zoals Adriaan Loosjes, Marten Westerman, Cornelis van der Vijver, Maurits Cornelis van Hall, Rhijnvis Feith, Adam Simons, Jacob Vosmaer, Cornelis van Marle, Petrus Bosscha, Samuel Iperusz. Wiselius, Nicolaas van der Hulst, Johannes Immerzeel en de al genoemde Kinker. Het is ondoenlijk om al hun verzetsuitingen hier te bespreken. Daarom volsta ik met de constatering dat het oeuvre van sommigen beslist nadere bestudering behoeft. Dat geldt met name voor twee van hen: Adriaan Loosjes en Cornelis van Marle.

Mij lijkt dat de boekhandelaar-schrijver Adriaan Loosjes (1761-1818) als verzetsauteur een waardige plaats naast Tollens, Helmers en Loots inneemt. Hij was een van de productiefste schrijvers rond 1800 en beoefende vrijwel alle denkbare genres. Als een rode draad door zijn omvangrijke oeuvre loopt zijn belangstelling

¹³ Zie over dit manifest: Jensen 2006, 47-51.

¹⁴ Over Tollens' verheerlijking van het vaderlandse verleden: Blaas 2000, 46-58.

Adriaan Loosjes (1761-1818), auteur, boekhandelaar en uitgever te Haarlem. Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) Bijzondere Collecties.

voor de vaderlandse geschiedenis: hij bewerkte tal van episodes uit het verleden in dicht-, roman- en toneelvorm. Veel van Loosjes' publicaties uit de jaren 1806-1813 kunnen gelezen worden als een uiting van verzet tegen het Franse gezag. In zijn vaderlandse romance over de zeventiende-eeuwse Suzanna van Oostdijk, die haar man in gevangenschap volgde, kritiseert Loosjes de 'wufte of trotsche vreemdelingen', terwijl 'Bato's kroost' er gunstig bij afsteekt (Loosjes 1806, 1-9).¹⁵ Ook zijn vaderlands-historische toneelstukken staan bol van de anti-Franse toespelingen, het meest uitgesproken in *Kenau Hasselaar of De heldin van Haarlem* (Haarlem 1808).¹⁶ In dit toneelstuk wordt Kenau Hasselaar als een dappere, vrijheidsliebende, barmhartige en ruimdenkende vrouw geportretteerd en ten voorbeeld gesteld aan het publiek: 'Dat Hollands vrouwen, hoe bedaard heure aard ook schijn', / Is 't lieve

¹⁵ Over deze romance ook: Zijdeveld 1915, 291-292.

¹⁶ Andere vaderlands-historische stukken van zijn hand zijn *Huig de Groots tweede ballingschap, of Vlucht uit Amsterdam* (1808), *Ewoud van Lodijke* (1808), *Laurens Koster* (1809), *Magdalena Moons* (1810), *Baarte van Ijsselstein* (1810) en vermoedelijk ook *Albrecht Beiling* (1810). Zie over het vaderlands-historische toneel en de verzetstendenzen daarin: Jensen 2008, 141-144.

vaderland in nood, Heldinnen zijn' (Loosjes 1808, 90).¹⁷ Veelzeggend is ook het moment waarop een oude eik door de bliksem wordt getroffen – het symboliseert de dreigende ondergang van het vaderland (Loosjes 1808, 69-70).

Loosjes was ook de auteur van het omvangrijke epische dichtverhaal *De laatste zeetogt van den admiraal De Ruiter* (1812). Daarin stond De Ruyters deelname aan de slag bij Sicilië in 1676 centraal, waarbij hij aan zijn verwondingen stierf. Op verzoek van het Spaanse bewind had Willem III een hulpvloot onder bevel van De Ruyter naar Sicilië gestuurd met als doel Sicilië, dat onder Spaans bewind stond, te beschermen tegen de Fransen. Alleen al de thematiek – er wordt volop strijd geleverd tegen de Fransen – maakte het werk verdacht. Het kwam dan ook niet ongeschonden door de censuur. Na het herstel van de onafhankelijkheid publiceerde Loosjes een lijst met alle veranderingen die hij op last van de Franse en Amsterdamse autoriteiten had doorgevoerd.¹⁸ Al te opzichtige toespelingen op de 'vrijheidsmin' en de 'val van het vaderland' moest hij schrappen. Ook passages die referreerden aan de Nederlandse superioriteit in zeeslagen tegen de Fransen en Britten werden afgekeurd, zoals 'De Britsche en Fransche kroon bij beurte siddren doet, / Die Neêrlands erf en vloot, door Frank en Brit besprongen' en 'En zullen Frankrijks magt en heerszucht palen zetten' (Loosjes 1814a, 10-11).

Opmerkelijker is echter dat er zoveel mocht blijven staan – een gegeven waar Loosjes zich zelf overigens ook over verbaasde (Loosjes 1814a, dl.1, 7). Ook buiten de geschrapte passages om wemelt het namelijk van de vrijheidslievende en anti-Franse toespelingen. Wat te denken van een zin als 'Dat Frankrijks heldenschaar zou siddren en beven / Op 't zien van Hollands vlag' (Loosjes 1812, dl.2, 259)? En waarom liet de censuur de slotpassage ongemoeid waarin Loosjes De Ruyter eeuwige roem toeschrijft, terwijl de namen van 'snooden en tirannen' door het nageslacht 'ter helle' worden gebannen?

Een ander nieuw geslacht rolle als een zeebaar aan,
Doch RUITER uwe naam, wat ook de zee verzwelge,
Wat eene volgende eeuw in haren schoot verdelge,
Schoon Neêrlands Volk vergaat – zijn grond in 't schuim verzinkt,
Uw naam, o RUITER! is 't die als de poolstar blinkt,
Hun troost in 't harte stort, die 't blaauw der zee bevaren.
Ik zie 't marmeren gevaarte op blinkende pilaren
Reeds rijzen, uwen naam, uw' roem, uw deugd gewijd,
U, die onsterfelijk door eigen grootheid zijt:
Doch marmer siert ook 't graf van snooden en tirannen,
Wiens naam door 't nageslacht ter helle wordt gebannen,
Maar gij blijft leven, met een onverwelkbre jeugd,
o Vrome held MICHEL! door meer dan heldendeugd [...] (Loosjes 1812, 454-455).

¹⁷ Pro-vaderlandse toespelingen zijn ook op andere plaatsen in *Kenau Hasselaar* te vinden; zie Loosjes 1808, 8, 14-15, 17 en 53-54.

¹⁸ De Amsterdamse politie toonde zich daarbij strenger dan de Parijse autoriteiten. Zie Loosjes 1814b. Voor Loosjes' tekst en de censuur, zie Kruseman 1889, 159 en Roche 1923, 80-81 en 243-255. Met dank aan Marieke Cortjens.

De vraag rijst waarom de Franse autoriteiten het werk niet in zijn geheel hebben verboden. Kruseman merkt op dat de Parijse ambtenaren voor dusdanige hoeveelheden werk werden gesteld dat er wel eens iets doorglipte; ambtenaren werden bovendien wel eens omgekocht (Kruseman 1889, 76). Te Winkel stelt dat het gebrek aan kennis van het Nederlands nog al eens tot vreemde vergissingen leidde (Te Winkel 1925, dl.6, 363). In het geval van Loosjes zijn deze verklaringen echter niet afdoende – zijn werk werd immers ook door de Amsterdamse politie onder handen genomen.

Er is echter een uniek document bewaard gebleven, dat allerlei speculaties mogelijk maakt over de gang van zaken bij *De laatste zeetogt van den admiraal De Ruiter*. Het betreft een brief van Loosjes aan Hendrik Jansen (1741-1812), die op dat moment werkzaam was als censor in Parijs.¹⁹ Jansen had enkele jaren eerder een werk van Loosjes in het Frans vertaald, en dat maakte dat er een letterkundige band tussen beiden bestond.²⁰ In de brief, gedateerd 2 september 1811, vraagt Loosjes aan Jansen om advies over hoe hij het beste met de censuur kan omgaan met betrekking tot *De laatste zeetogt van den admiraal De Ruiter*. Hij huilt bij de gedachte om het manuscript aan de politie van zijn eigen departement te sturen. Daar keuren ze uit angstvalligheid van alles af. Bovendien worden ze bedolven onder de manuscripten, wat veel vertraging oplevert. Loosjes vraagt zich af of er geen sluipteg mogelijk is:

is er nu geen middel, dat ik dit werk door U als Censor krijge nagezien, die de Hollandsche Taal volkomen magtig zijt? Zou uwe Censeur hier geldig geacht worden? Of zou het dat alleen zijn, indien het werk op eene Drukkerij te Parijs gedrukt werd? Wat zouden in het laatste geval de beste middelen zijn? Ik bid U heb de goedheid mij wegens een en ander te onderrigten [...]. 't Zou mij ook ten uiterste aangenaam zijn, indien gij mij over de wijze der censure in Frankrijk, die toch, mijns oordeels dezelfde moet zijn, als in de Hollandsche Departementen, eenige nadere onderrigting konden geven.

Over de inhoud van Jansens adviezen en de gevolgde strategie tasten we vooralsnog in het duister. Wat we wel weten, is dat het werk uiteindelijk bij Loosjes' eigen uitgeverij verscheen en dat het werk, na controle in Parijs en Amsterdam, relatief ongeschonden de censuur passeerde. Zou Jansen zijn invloed hebben laten gelden?

Dat *De laatste zeetogt van den admiraal De Ruiter* vrijwel intact bleef, is des te opmerkelijker omdat een ander werk van Loosjes wel verboden werd. Het ging om een voorgenomen tweede druk van *Het leven van Maurits Lijslagger* (1808). Onder de huidige omstandigheden achtte het hoofd van de Parijse Direction, Fr.R.J. de Pommeureul, het beter dat deze roman niet opnieuw uitgegeven zou worden.²¹ Het laat

¹⁹ Jansen werkte als vertaler, boekhandelaar, uitgever, censor en bibliothecaris te Parijs. Brief van A. Loosjes aan H. Jansen, Bibliothécaire de S.A.S. le Prince de Benevent, Censeur Impériale a Paris, 2 sept. 1811. Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, KVB B1s 1-3.

²⁰ Het betrof een vertaling van A. Loosjes' *Rooje* (1788), vertaald door Jansen (1806) als *Rose et Damite roman pastoral*. Jansen vertaalde ook werken Willem van Haren en Rhijnvis Feith in het Frans. Over diens vertalingen van Feith, zie Feith 1982, 57-59.

²¹ Hierover Kruseman 1889, 159-161.

zich raden welke bezwaren de Franse autoriteiten tegen deze vuistdikke roman konden hebben. Het boek, gesitueerd in de zeventiende eeuw, is in feite één grote lofzang op de Nederlandse natie. De hoofdpersoon, Maurits Lijnslager, wordt neergezet als de ideale Nederlander: hij is deugdzaam, godvruchtig, verdraagzaam, dapper, vaderlandslievend en huiselijk. Op tal van plaatsen wordt bovendien de aloude vrijheidsliefde van de Nederlanders geroemd.²² Loosjes maakte zich bijzonder kwaad over het publicatieverbod en protesteerde ertegen in een gedicht:

Geheel verpletterd door de Fransche Dwinglandij,
Die zelfs den kleinsten zucht van 't Hollandsch hart smoren,
Wordt MAURITS herdruk door 't geweld ontzegd aan mij:
Zoover ging Vrijheid op Bataafschen grond verloren.
Maar dat eens 't Fransch geweld van Hollands erf verdwijn',
Dan zal geen herdruk meer van MAURITS noodig zijn;
Van den uitheemschen smaak tot in den grond genezen
Zal elk zijn levend beeld, zal elk een MAURITS wezen (Loosjes 1814b, dl. 1, viii).²³

In 1814, na het herstel van de onafhankelijkheid, verscheen alsnog een herdruk van Maurits Lijnslager.

Behalve Loosjes is er nog een andere verzetsauteur die meer aandacht verdient, namelijk de excentrieke Cornelis van Marle (1783-1859). Deze jurist verloor in 1809 zijn gehele vermogen, waarna hij bij de belastingen te Amsterdam ging werken.²⁴ In januari 1812 werd hij door de Franse regering overgeplaatst naar Den Haag. Daar schreef hij menig gedicht gericht tegen de Fransen; deze teksten circuleerden in handschrift.

Van Marles verzet tegen de Fransen bestond niet zozeer uit een verheerlijking van de eigen vaderlandse normen en waarden, maar uit bijtende satires op de Franse keizer, zoals het beruchte 'Katabasis' (maart 1813). Napoleon wordt sprekend ingevoerd en doet op burleske wijze verslag van zijn mislukte veldtocht in Rusland. In april 1813 werd Van Marle gevangen gezet door de politie, maar dat deed hem niet getuige de vele gedichten die volgden, waaronder 'Malbroekius Redivivus' (mei 1813) en 'Strafzang' (mei 1813). Later dat jaar verschenen nog twee pamfletten van zijn hand: *Comiek verhaal van keizer Napoleon, bij zijn terugkomst van Moscau, nopens zijnen ongelukkigen krijgstogt* en *Tweede comiek verhaal van keizer Napoléon, gedaan bij zyn aankomst te Parijs [...]*. Alle teksten werden opgenomen in de bundel *Rijmelarij* waarvan in 1814 maar liefst twee drukken verschenen. Sommige gedichten vallen beslist onder de categorie 'opruierend' in die zin dat ze landgenoten letterlijk aansporen tot verzet tegen het Franse gezag. Een voorbeeld is 'De ontwaakte leeuw', waarin de Bataven worden gesommeerd hun rechten te herstellen: 'Op! reikt hem [=de Leeuw] dan dit heerlijk loon; / Herstel hem in zijn' tuin; / 'n rukt de smadelijke kroon / Hem [=de

Franse keizer] van zijn fiere kruin' (Van Marle 1814, 20).²⁵

Loosjes en Van Marle – het zijn slechts twee figuren uit de reeks verzetsschrijvers die nadere bestudering behoeven.²⁶ Met name Loosjes manifesteerde zich als een veelzijdig auteur en deed een krachtig appèl op zijn landgenoten om de eigen identiteit te koesteren. Het toneel was een van de media die hij daarvoor gebruikte, en dat brengt mij op het tweede nader te exploreren onderzoeksveld: het toneel.

TONEEL ALS VERZETSMEDIUM

De toneelproductie en -consumptie uit de jaren 1806-1813 zou nog eens aan een grondige analyse onderworpen moeten worden met het oog op de eventuele verzetswerking. Daarbij dient een duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen de jaren van Lodewijk Napoleons bewind en de daaropvolgende jaren. Onder Lodewijk Napoleon bloeide het toneel op – hij voerde een actieve cultuurpolitiek en verstrekte flinke subsidies aan het theaterleven (Pots 2000, 44-47). Tijdens de Inlijving werd daar echter resoluut een einde aan gemaakt. Alleen de theaters in Amsterdam en Den Haag mochten blijven bestaan (Roche 1923, 182-183).

Het censuurbeleid werd steeds restrictiever. Al onder het bewind van Lodewijk Napoleon moest de directeur-generaal van de politie toestemming verlenen tot het opvoeren en uitgeven van stukken (Albach 1956, 49). In 1813 stelden de Franse gezaghebbers bovendien een officiële lijst van verboden stukken op. Deze lijst telde 56 titels, waaronder vooral vertalingen van Franse drama's die als te royalistisch werden beschouwd. Ook stukken over tirannieke gezaghebbers en hun ondergang werden verboden.²⁷ Twee oorspronkelijke drama's die niet meer vertoond mochten worden, waren *Thamas Koelikan, of de verovering van het Mogolsche rijk* (1745) van F. van Steenwijk en *Menzikoff* (1785) van Loosjes óf *Menzikoff* (1786) van N.S. van Winter – het is onduidelijk om welk van beide stukken het hier gaat (Te Winkel 1925, dl. 6, 363).

Ondanks de strenge censuur vormde het toneel toch een belangrijke potentiële verzetshaard juist door de directe relatie met het publiek en het unieke moment van iedere uitvoering. Via kleding, dictie en gebaren konden immers subversieve signalen overgebracht worden op de toeschouwers. Soms werden tijdens een opvoering zelfs directe toespelingen op de onderdrukking ingelast, zoals in de Hamletbewerking van Jean-François Ducis. Door opzettelijke aanpassingen in de tekst

²² Een analyse van deze roman is te vinden in Jensen 2008, 181-186.

²³ Het gedicht is opgenomen in de tweede druk van het boek.

²⁴ De meest uitvoerige levensbeschrijving vindt men in Vreede [1861], 153-197. Zie voorts Knoop 1993.

²⁵ In een voetnoot licht Van Marle toe dat de laatste regels een toespeling zijn op een (niet nader door mij geïdentificeerd) lofdicht, geschreven ter gelegenheid van de troonsbestijging van koning Lodewijk Napoleon: 'De Landleeuw krult vol hoop de manen, / Terwijl hem op zijn kruin de kroon wordt vastgestrikt' (Van Marle 1814, 81).

²⁶ Een andere intrigerende auteur is Arend Fokke Simonsz. (1755-1812). Hij werd gearresteerd met het oog op het bezoek van Napoleon in oktober 1811. Dit zou samenhangen met zijn *Het psycho-chemisch geheim om van den nood ene deugd te maken* (1810), een tekst die volgens L.W.R. van Deventer als een politieke satire op Napoleon gelezen kan worden (Van Deventer 1925, 201-203).

²⁷ Worp maakt melding van deze lijst in *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland* (Worp 1904-1908, dl. 2, 418). Roche geeft een opsomming van de verboden titels in Roche 1923, 191.

kreeg Hamlets monoloog 'To be or not to be' een actuele lading: 'Bestaan of niet bestaan!...wat zou 't verkieslijkst zijn? / Is 't grooter, dat ons hart geduldig krompt van pijn, / Geduldig lij' en zwijg, ... of dat de vuist zich wapen' / En 't grimmig noodlot stuitt' (Albach 1956, 48-49)?

In de keuze voor een bepaalde thematiek (opstand en bevrijding) konden ook signalen van verzet schuil gaan. Zo wemelde het van de vrijheidslievende uitspraken in Loosjes' *'t Verlost Jeruzalem* (1813), een zangspel waarvan het onderwerp ontleend was aan Torquato Tasso's *Gerusalemme Liberata*.²⁸ Het stuk was op 1 februari 1813 goedgekeurd door het hoofd van de Direction Générale de la Police en Hollande, P.-E. Devilliers du Terrage, maar sommige passages zouden wel eens een opruiende werking gehad kunnen hebben. Wat bijvoorbeeld te denken van een aria waarvan de aanhef luidde: 'Verbreek, verbreek uw slaafschce boeien' (Loosjes 1813, 2)?

De opstands- en bevrijdingsthematiek kwam met name tot uitdrukking in toneelstukken waarin het vaderlandse verleden centraal stond. Dat de toeschouwers warm liepen voor dergelijke stukken, blijkt uit het historische toneelspel *Het turfschip van Breda* (1812) van Cornelis van de Vijver. Het werd onder grote toejuiching opgevoerd door het toneelgezelschap van Ward Bingley (Albach 1956, 50).²⁹ Ook bij dit stuk kan men zich afvragen waarom de Franse autoriteiten de publicatie en opvoering goedkeurden. Een mogelijke verklaring is dat de vaderlandslievende lading pas in het derde en laatste bedrijf tot volle uiting kwam, en wel in de scène waarin de Bredase burger Van Bergen de inname van Breda door prins Maurits en zijn soldaten aankondigde: 'Moed, en gij zult de zege halen; / Het uur is daar, het dreigt ten val. / Het uur is daar uw vijand zal / Zijn overmoed betalen' (Van der Vijver 1812, 90). In 1813 moesten sommige passages alsnog worden geschrapt (Roche 1923, 230).

Behalve *Het turfschip van Breda* verschenen in de jaren 1806-1813 nog minstens zeventien vaderlands-historische stukken (Jensen 2008, 219-221). Daaronder bevinden zich ook twee treurspelen van de hand van Willem Bilderdijk, waarvan *Floris de Vijfde* (1808) juist als een eerbetoon aan koning Lodewijk Napoleon was bedoeld. Veel talrijker zijn echter de werken waarin de wens naar onafhankelijkheid doorklinkt, zoals *Het Ontzet der stad Leiden* (1808) van Westerman, *Magdalena Moons* (1810) van Loosjes en *Baarte van IJsselstein*, eveneens van Loosjes. In kluchtige taferelen als *Laurens Koster* (1809) van Loosjes en *Desiderius Erasmus te Bazel* (1809) van C.A. van Ray staat menige opmerking, die als vreemdeling-vijandig kan worden uitgelegd. Dat geldt zeker voor de volgende vaudeville die Erasmus wordt toegezongen:

Hoor vriend Erasmus, het is tijd,
Vervolgzucht paal en perk te stellen;
[...] Doe eindelijk de gekken zwijgen;
Leg hun gegisp aan eenen band (Van Ray 1809, 27-28).

²⁸ Het ging om een vertaling van een Frans stuk van Baour-Lormian.

²⁹ Zie over de vaderlandslievende strekking van dit stuk ook: Ruitenbeek 1996, 374-375 en Jensen 2008, 141.

In hoeverre Van Ray, die minstens vijftig, merendeels vertaalde toneelstukken op zijn naam heeft staan, ook werkelijk de Fransen te kijk probeerde te zetten, is echter nog maar de vraag. In de inlijvingsjaren stond hij te boek als 'boekbeul', omdat hij belast was met de boekencensuur van de Nederlandse geschriften op het Departement der Zuiderzee.³⁰ Dat maakt een verzetsinterpretatie minder waarschijnlijk – of hij moet in de loop van de tijd van loyaliteit veranderd zijn, wellicht uit financieel-pragmatische motieven.

Dat laatste is overigens niet geheel ondenkbaar, wanneer we naar het oeuvre en de opvattingen kijken van een van de actiefste toneelcritici uit die periode: A.L. Barbaz. In de jaren 1808-1809 was hij redacteur van het toneel tijdschrift *Amstels Schouwtooneel*, dat gevuld was met recensies, beschouwingen en enkele voorpublicaties uit zijn eigen werk.³¹ Op 8 februari 1808 verbaasde Barbaz zich er in *Amstels Schouwtooneel* over dat het treurspel *Epicharis en Nero* (1798) mocht worden opgevoerd in een land dat nog maar net was omgevormd tot een monarchie (Barbaz 1808-1809, 42). Het stuk handelt over een samenzwering tegen Nero en is doortrokken van het Franse revolutiedenken.³² Barbaz hoopte zelf dat zijn bewerking van het republikeins getinte treurspel *Blanka en Montcassin, of de Venetianen* (1802, oorspronkelijk door A.V. Arnault) nu ook weer op het repertoire zou worden gezet. Niet veel later schreef Barbaz een allegorische voorstelling ter ere van het bezoek van Lodewijk Napoleon aan de Amsterdamse schouwburg op 3 mei 1808. Hem werd draai-konterij verweten door een collega-recensent, waartegen Barbaz vervolgens op 28 november 1808 fel protesteerde: 'echter ben ik geen mensch die als een weërhaan met alle winden draait' (Barbaz 1808-1809, 359).³³

Van Ray en Barbaz zijn, politiek gezien, lastig te situeren. Het lijkt erop dat ze om pragmatische redenen het Franse bewind steunden, terwijl ze tegelijkertijd kritische geluiden lieten horen. Behoedzaamheid is daarom vereist bij het speuren naar tekenen van verzet onder toneelschrijvers.

VERZETSLITERATUUR EN NATIONALE IDENTITEIT

Een derde en laatste thema waarop ik hier wil ingaan, betreft het vraagstuk van de nationale identiteit. De eigen identiteit stond op losse schroeven, maar ze werd nergens zo hartstochtelijk beleden als in de verzetsliteratuur: dat maakt dit type teksten tot een ideale bron voor nader onderzoek naar nationale identiteitsvorming. Wat hield die gemeenschappelijke Nederlandse identiteit waar de verzetsauteurs zo fier op waren, eigenlijk in? Was er eigenlijk wel sprake van een gemeen-

³⁰ Voor de term 'boekbeul': Frederiks en Van den Branden 1888-1891, 638. Zie voorts Rijn 1889, 61-75 en Kok 1898, 1^r stuk, 96.

³¹ Zie over dit tijdschrift Jensen 2010, 17-20.

³² Het gaat om *Epicharis en Nero*, Treurspel (Legouvé). Het Fr. vry gev. door Pieter Joh. Uylenbroek (Amsterdam: Pieter Johannes Uylenbroek, 1798). Jaren later verbaast een recensent zich er in *De Tooneelkijker* dL.2 (1817), 14-21 over dat uitgerekend dit stuk, waarin het 'republikeinse' boven het 'monarchale' wordt verheven en geprezen, wordt uitgevoerd op de verjaardag van koning Willem I.

³³ Barbaz reageert op de kritiek die op hem geuit is in Barbaz 1808, 12-13.

schappelijke identiteit of veeleer van meerdere identiteiten? En zo ja, hoe werden deze ingevuld en tegen welke andere identiteiten/nationaliteiten werden deze afgezet? Kortom: hoe spelen kwesties als vaderlandsliefde, natiebeseft en nationaal gevoel een rol in verzets teksten?

Het is ondoenlijk al deze vragen hier te beantwoorden, maar ik wil er wel op wijzen dat het van belang is oog te hebben voor eventuele tegenstrijdigheden en paradoxen in het nationale zelfbeeld. De verzets teksten kwamen tot stand op een moment dat de eigen identiteit op losse schroeven stond en ernstig bedreigd werd. Dat maakte het noodzakelijk die eigen identiteit expliciet te verwoorden en als wapen in de strijd in te zetten. Tegelijkertijd waren het natievormingsproces en de nationale identiteitsvorming nog in volle gang. Als gevolg daarvan was er geen duidelijk omlijnd begrip van het vaderland of de natie. De historicus Remieg Aerts stelt dat termen als natie en vaderland rond 1800 nog altijd vaak vanuit de eigen streek of groep werden gedacht en dat veel gewesten nog buiten het nationale kader stonden. Niettemin ontstond er, aldus Aerts, mede door de onderwerping aan het Franse gezag wel degelijk een latent nationaal beseft, dat versterkt werd door de centralisatie van het openbare bestuur (Aerts 2004, 57-60). De historicus Niek van Sas wijst er op dat al vóór de vorming van een eenheidsstaat in 1798 het beseft groeide dat alle Nederlanders bij elkaar hoorden (Van Sas 2004, 41-43).

Een en ander betekent echter wel dat voorzichtigheid geboden is bij de interpretatie van verzets teksten, als het gaat om het vraagstuk van nationale identiteit: het Nederlanderschap was geen statisch en eenduidig gegeven, maar een dynamisch en veranderlijk concept. Ik zal dat kort toelichten door in te gaan op het verzetsgedicht bij uitstek, *De Hollandsche natie* van Helmers uit 1812. In dit ruim drieduizend verzen tellende gedicht bezingt Helmers alle hoogtepunten uit de vaderlandse geschiedenis. Hij betoogt dat geen enkele andere natie de Nederlandse overtreft, of het nu ging om oorlogsvoering, zeevaart, wetenschap of kunst. Het moge duidelijk zijn dat een uitgebreide analyse in het kader van dit artikel niet mogelijk is en dat nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de bevindingen voor dit gedicht ook representatief zijn voor andere verzets teksten. Ik volsta daarom met een tweetal observaties.³⁴

De eerste observatie: Helmers' natieconcept is allesbehalve eenduidig, maar voor meerdere interpretaties vatbaar. Zo is het niet zonder meer duidelijk wat Helmers precies bedoelt met de 'Hollandsche natie' en over welk vaderland hij spreekt. Zoals bekend is de betekenis van het begrip 'vaderland' in de loop der eeuwen sterk geëvolueerd. Stapsgewijs werd deze verruimd van stad (lokaal) tot gewest (regionaal) tot het gehele land (bovengewestelijk) (Van Sas 1999, Meijer Drees 1999, 100). Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw nam het gebruik van de term 'vaderland' explosief toe en kreeg het begrip steeds vaker betrekking op de gehele nationale gemeenschap (Kloek 1999, 243-245). Ook de betekenis van het begrip 'natie' is variabel: het duidt niet alleen op kleinere groepen van dezelfde af-

³⁴ Voor deze en andere aspecten van dit gedicht, zie de inleiding in de meest recente editie van dit gedicht: Helmers 2009.

Titelblad van de tweede druk
van *De Hollandsche natie* uit
1814. Universiteitsbiblio-
theek Amsterdam (UvA)
Bijzondere Collecties.

DE
HOLLANDSCHE
NATIE,
IN ZES ZANGEN,
DOOR
J. F. HELMERS.
TWEDE DRUK.

IN 'S GRAVENHAGE, bij
JOHANNES ALLART.
MDCCCXIV.

stamming (lokaal), maar ook op grotere bevolkingsgroepen die tot dezelfde staat behoren.³⁵ Tot slot het begrip 'Hollands': dit kan zowel betrekking hebben op personen en zaken afkomstig uit het gewest Holland als Nederland.³⁶ Kortom: alleen al de titel bevat een grote hoeveelheid connotaties.

In *De Hollandsche natie* herkennen we de gelaagdheid van de genoemde begrippen: Helmers redeneert opvallend vaak vanuit een gewestelijk of stedelijk perspectief. Vrijwel alle vaderlandse helden die Helmers noemt, zijn afkomstig uit het gewest Holland; de aandacht voor andere gewesten is minimaal. Amsterdam is bovendien het onbetwistbare machtscentrum van Nederland; hij spreekt van het 'kapitaal aan het IJ'. Soms lijkt Amsterdam zelfs geheel samen te vallen met Nederland, zoals blijkt uit de passage waarin Helmers de teloorgang van Nederland – lees: Amsterdam – visualiseert.³⁷ Van Hattum stelt dat Helmers in het merendeel

³⁵ Zie het lemma 'natie' in het WNT.

³⁶ Zie het lemma 'Hollandsch' in het WNT.

³⁷ Helmers 2009, 163-164 (III, 13-39).

van zijn gedichten, waarin de woorden 'Nederland', 'Holland', 'vaderland' of 'landgenoten' in de titel figureerden, in eerste instantie op het gewest Holland doelde. Ook betwijfelt hij of de eerste regels van *De Hollandsche natie* ('Ik juich! Geen hooge heil heeft ooit mijn ziel gestreeld, / Dan dat ik, Nederland! ben op uw' grond geteeld'), een bovengewestelijke strekking hebben (Van Hattum 1996, 193). Mijns inziens is een bredere, nationale connotatie niet uitgesloten – zeker niet wanneer de landelijke verspreiding en receptie van het gedicht in acht worden genomen. Zo regende het felicitaties van collega-vrienden, onder meer uit Zwolle, Apeldoorn en Rotterdam. Bovendien refereert Helmers herhaaldelijk aan territoria en rivieren in andere gewesten ('De Maas, de Waal, en Lek, in ketenen gekneld, / Ontwongen zich vergeefs het perk hen vastgesteld').³⁸ Doorslaggevend lijkt me de volgende passage, waarin Helmers nadrukkelijk de andere gewesten in zijn beschouwing over het Bataafse voorgelacht betreft en ze 'loten van één plant' noemt:

De Marser in het noord aan Hollandsche kust gevest,
En de Usipeter van het Groningsche gewest,
De Vriesen, waardig 't bloed waaruit zij zijn gesproten,
Aan wien de Vrijheid met de melk is ingegoten,
En 't fier Sicambrisch volk van 't boschrijk Gelderland,
Zijn waard den Batavier, als loten van één plant (Helmers 2009, 118 / I, 253-258).

Helmers mag dan vanuit een Amsterdams en Hollands perspectief redeneren, zijn betrokkenheid rijkt verder. *De Hollandsche natie* speelt óók in op een nationaal eenheidsgevoel: het gaat om het neerzetten van een positief zelfbeeld dat voor alle leden van de Nederlandse natie geldt.

De tweede observatie: het is een opmerkelijk gegeven dat Helmers' natiemodel geworteld is in een kosmopolitische grondhouding. Naast het thema vaderland is namelijk ook het thema wereldburgerschap sterk in zijn oeuvre vertegenwoordigd, onder andere in het destijds bekende gedicht 'De wereldburger'.³⁹ In *De Hollandsche natie* schemert daar iets van door in de passages waarin Helmers over het geestrijk schrijft, waar alle zielen van grootheden harmonieus bij elkaar verblijven, en in de passages waarin zijn verbeelding zo'n hoge vlucht neemt dat hij als het ware het aardse leven ontstijgt.⁴⁰ Het meest uitgesproken komt Helmers' kosmopolitisme naar voren in zijn beschrijving van de tempel der Wetenschappen:

Elk sterfling is 't vergund mijn 't tempel in te stappen!
Geen volk wordt afgeweerd! Ik heb van 't eind der aard',
Mijne ingewijden, uit de bloem des volks vergaard.
Geen eerdienst sluit hier uit, Chinees, en Jood en Christen,
En Mecchaas volgeling, vergeten hier hun twisten:
't Zijn alle broeders van het zelfde huisgezin (Helmers 2009, 230-231/V, 208-213).

³⁸ Helmers 2009, 113 (I, 149-150). Zie ook de voorzang, 17-20 en 128-129 (Helmers 2009, 98 en 102).

³⁹ Opgenomen in Helmers 1809-1810, 43-61. Een fragment werd gepubliceerd in *De ster*, 18 maart 1806, 28-29.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Helmers 2009, 155-158 (II, 413-488).

Jan Fredrik Helmers (1767-1813), auteur van *De Hollandsche natie*. Privécollectie Marinus van Hattum.

Hoe kunnen Helmers' wereldburgerschap en vaderlandsliefde met elkaar gerijmd worden? Beide houdingen lijken haaks op elkaar te staan, maar in geschriften uit die tijd werd door verschillende auteurs gepoogd beide polen in een harmoniemodel bijeen te brengen. Zijn tijdgenoot Witsen Geysbeek formuleert het als volgt: 'Men heeft wel eens het wereldburgerschap als in strijd met de liefde en pligten jegens het vaderland beschouwd; maar, even zoo als deze liefde [...] alle genegenheden jegens gezin, verwante, vrienden in zich omvat, omvat het wereldburgerschap wederom de liefde tot het land, waar men geboren en waarvan men staatsburger is' (geciteerd in Van Hattum 1996, 207).⁴¹ In feite gaat het hier dus om een schijnbare tegenstrijdigheid: de conceptie van een nationale samenleving lijkt andere identiteiten en loyaliteiten, zoals die van Amsterdammer, Hollander of wereldburger, niet uit te sluiten.

In zijn aandacht voor het wereldburgerschap stond Helmers overigens niet alleen. We vinden die bijvoorbeeld ook bij H.H. Klijn, Loots en Kinker. Maar Tollens, die andere grote verzetsdichter, ging het wereldburgerschap een stap te ver. In zijn gedicht 'Vaderlandsliefde' stelt hij onomwonden: 'Een wereldburger ben ik niet / Hoe grootsch die naam mag schijnen'. Tollens schrijft weliswaar alle mensen lief te hebben, maar van zijn eigen landgenoten houdt hij toch het meeste: 'Ik wensch hun heil en zegen; / Maar Neerland wensch ik tienmaal meer', aldus Tollens (Tollens 1821, dl.1, 45). Voor hem waren vaderlandsliefde en kosmopolitisme

⁴¹ Meer over Helmers' visie op het wereldburgerschap: Van Hattum 1996, 205-209.

onverenigbare uitersten; niet voor elke dichter waren alle loyaliteiten met elkaar te verenigen.

BESLUIT

Uit bovenstaande verkenning van de verzetsliteratuur uit de periode 1806-1813 blijkt dat de bestaande visie op dit type literatuur aan herziening toe is. Er is er veel meer geschreven dan tot dusver verondersteld werd en er is dan ook alle aanleiding om – in navolging van Joor – aan te nemen dat het verzet van de Nederlanders tegen het Franse gezag omvangrijker was dan tot nog toe werd aangenomen.

In deze bijdrage heb ik enkele aspecten van de verzetsliteratuur die nader onderzoek behoeven, nader belicht. Ten eerste is er het oeuvre van vergeten auteurs als Loosjes en Van Marle, waarin op scherpe wijze geageerd wordt tegen de Franse overheersing. Ten tweede zou de toneelproductie en -consumptie uit deze jaren grondig geanalyseerd moeten worden op haar potentiële verzetsfunctie. Uit de lijsten met verboden stukken blijkt dat juist dit medium door de Franse autoriteiten gevreesd werd. Ten derde leent de verzetsliteratuur zich uitstekend voor nadere reflectie op kwesties als nationale identiteit, natiebesef en vaderlands gevoel in de vroege negentiende eeuw. Verzetsauteurs probeerden nadrukkelijk een invulling te geven aan de eigen identiteit door onder woorden te brengen wat verloren dreigde te gaan onder de toenemende invloed van de Fransen. Het verzetsgedicht bij uitstek, *De Hollandsche natie*, laat zien dat meerdere loyaliteiten en concepten van de natie gelijktijdig naast elkaar konden bestaan: een stedelijk of gewestelijk perspectief stond een nationaal natiebegrif niet in de weg, evenmin als een kosmopolitische grondhouding.

Meerduidigheid en (ogenschijnlijke) tegenstrijdigheden waren wellicht eerder regel dan uitzondering in de vroeg-negentiende-eeuwse verzetsliteratuur. Een analyse van een breder corpus zal duidelijk moeten maken langs welke verschillende spanningsassen het nationale besef in een tijd van existentiële crisis gestalte kreeg.